

УДК 316.334.3:327.3

Наумкіна С. М., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Нерубащенко І. А., ОДУВС

ІНТЕГРАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ГЛОБАЛЬНУ СИСТЕМУ СПІВПРАЦІ

Розглядаються українські громадські структури в контексті міжнародних ініціатив. Показано, що українські організації є учасниками, але недостатньо ініціюють проекти для різноманітних акторів глобального громадянського суспільства, являючись лише реципієнтами міжнародних ініціатив. Підкреслюється, що вітчизняні фонди, структури, рухи спрямовують громадську активність на діяльність всередині країни, а не поза її межами. У той же час під впливом зовнішніх чинників в останні роки відбувається трансформація вітчизняних громадянських інститутів у відповідності з новими стандартами та принципами діяльності.

Під впливом зовнішніх чинників в останні роки відбувається трансформація вітчизняних громадянських інститутів у відповідності з новими стандартами та принципами діяльності. Головним наслідком цього процесу є інтеграція українських асоціацій, фондів і рухів до глобального середовища. Протягом останніх двох десятиліть Україна інтегрувалася в глобальне громадянське суспільство, що призвело до поширення на нашій території діяльності міжнародних мережевих громадянських ініціатив.

Ставлення до цих процесів не завжди було схвальним. Звернемо увагу лише на дві події – 2004 і 2014 років. Так, у 2004 році Верховна Рада України створила Тимчасову слідчу комісію, яка мали вивчити діяльність неурядових громадських організацій, які здійснюють власну діяльність за рахунок грантів, з точки зору впливу на внутрішні справи країни. У підсумку, Голова слідчої комісії В. Мішуря з парламентської трибуни заявив про суб'єктив українського громадянського суспільства, які співпрацюють із міжнародними інституціями, як «агентів впливу, пропагандистів та апологетів західної демократії» [1]. Така позиція була сприйнята як абсурдна, як свого роду відлунням «холодної війни» середини ХХ ст., коли боролися з усім закордонним.

Ще одним прикладом спроб придушити вітчизняне громадянське суспільство та його міжнародну інтеграцію є так звані «Диктаторські закони» від 16 січня 2014 року. Вони мали на меті внести зміни до Податкового кодексу та Закону «Про громадські об'єднання», якими вводилося в українське нормативне поле поняття «громадського об'єднання, що виконує функції іноземного агента». Отримання майнової підтримки з іноземного джерела мало бути достатньою підставою для визнання громадського об'єднання винним у зраді національних інтересів, у тому числі інтересів суспільства. Пропонувалася спеціальна процедура діяльності громадського об'єднання, які отримують міжнародну допомогу, та позбавлення таких громадських об'єднань статусу неприбуткових організацій (наслідок – сплата податок на прибуток).

Наскільки ж потужними гравцями на міжнародній арені є представники українського громадянського суспільства? Чи впливають вони на прийняття рішень у глобальному форматі? Які сектори (за сферою впливу) найвиразніше представляють українське громадянське суспільство у глобальному вимірі? Спробуємо відповісти на ці питання.

Структура громадянського сектору країн континентально-європейського типу охоплює як основні організаційно-інституційні елементи політичні партії, громадські організації, бізнесові асоціації, аналітичні центри, групи інтересів, профспілки, ЗМІ та місцеве самоврядування. Центральним елементом громадянського суспільства континентально-європейського типу є впливові громадські організації. За роки незалежності Україна пройшла значний шлях нарощування кількісної та вдосконалення якісної структури громадянського суспільства: різноманітних громадських спілок, волонтерських організацій, асоціацій, фондів, інших добровільних організацій, що створюються з ініціативи громадян і входять до «третього сектора».

К. Трима існуючі громадські об'єднання умовно поділяє на два типи (за тим, на які контингенти і на вирішення яких проблем спрямовується їх статутна діяльність): 1) організації, які захищають інтереси своїх членів; 2) об'єднання, націлені на вирішення проблем, що безпосередньо не є пов'язаними зі життєвими інтересами їх членів [2, с. 93].

Прикладами першої групи можуть слугувати спільноти інвалідів, пенсіонерів, національних меншин, жіночі, молодіжні та дитячі

організації та под. Новітніми вітчизняними типами громадських спільнот є об'єднання внутрішньо переміщених осіб, військових, що повернулися зі зони АТО та ін. Прикладами другої групи є організації, які співпрацюють із глобальними громадськими структурами (антиглобалістські, природоохоронні, правозахисні, благодійні і под.). Власне останні («глобальні») становлять для нас дослідницький інтерес.

Низка вітчизняних дослідників справедливо критично оцінює вітчизняне громадянське суспільство. Зокрема, Ф. Рудич зазначає, що «громадські організації мають достатній потенціал, який дозволяє громадянам брати участь у процесі прийняття політичних рішень із життєво важливих питань і здійснювати контроль за їх реалізацією. Проте реальний політичний вплив громадських організацій все ще незначний, а їх можливості обмежені» [3, с. 22]. Щоправда, за останні 10 років (а особливо за останні два роки) відбулися істотні трансформації кількісних та якісних характеристик вітчизняного громадянського суспільства.

Інтеграція українського громадянського суспільства у глобальне відбувається за специфічних умов. Охарактеризуємо їх.

Насамперед, злагодженій і безперебійній роботі суб'єктів громадянського суспільства з їх подальшою інтеграцією у світовий простір характеризує нестабільна структура фінансування (фрагментарні пожертви приватних місцевих та іноземних донорів, мізерна підтримка держави).

У свідомості широкої громадськості відсутнє однозначне сприйняття громадських ініціатив як дієвого способу представництва та захисту власних інтересів. Населення ставиться недовірко-скептично і до багатьох міжнародних неурядових організацій, вбачаючи у їхній діяльності втручання іноземних держав і переслідування цілей, відмінних від задекларованих. А у вітчизняному громадсько-політичному сленгу з'явився неологізм-жаргонізм негативного змістового забарвлення – «грантоїд» («грантожер») – на позначення організацій, що існують за рахунок різноманітних грантів [4, с. 438]. Отже, з одного боку, маємо традиційно високу недовіру українців до будь-яких суспільних інституцій, а з іншого – ця недовіра посилюється, бо не знімається й «проблема адекватності та якості представництва фондами та асоціаціями суспільних інтересів» [5, с. 175].

Вітчизняні дослідники підкреслюють, що українській політичній культурі властива «інтровертність, яка виявляється у тому, що україн-

ці більше тяжіють до малих груп (родини, братства, клану, громади), ніж до великих (партії, організації національного рівня) груп» [6, с. 213]. На думку С. Круглика, «недовіра до громадських організацій і непоінформованість населення про їх завдання та діяльність свідчать про слабкість традицій демократичних прав і свобод, їх неусвідомленість пересічними українськими громадянами. Багато в чому успіх громадських організацій залежить від широкої й інтенсивної інформаційної кампанії» [7, с. 367].

Зауважимо, що у ситуації небезпеки для країни, як засвідчила Революція Гідності та інші бурхливі події 2013-2015 років, мобілізація, громадський альтруїзм на певний час перетворюють роз'єднаних інтровертів на згуртовану громаду. За результатами загальнонаціонального опитування Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з Центром О. Разумкова наприкінці 2013 року громадські організації вперше мали позитивний баланс довіри – +2 %, у наприкінці 2014 року – уже +9 % [8]. Ймовірно, це зумовлено активною позицією громадських структур, головно волонтерських, у часі проведення антитерористичної операції, активізації потоків внутрішніх біженців і под. Наврядчи цю позитивну динаміку можна проектувати на глобальний рівень громадської співпраці, яка поки що не демонструє активності українських міжнародних ініціатив.

У результаті глобалізаційних процесів вітчизняні суб'єкти громадянського суспільства набувають нових організаційних форм роботи та досвіду функціонування у створених глобальних мережах. Процес комунікації організації завдяки сучасним технічним можливостям уможлиблює виникнення нових механізмів швидкої та широкої громадської мобілізації.

Місце українських об'єднань у глобальних суспільних процесах об'єктивно залежить від подальшого розвитку самих українських організацій та від позиції держави, яка створює умови для роботи «третього сектора».

Дослідження українського сегменту глобального громадянського суспільства показало, що найінтегрованішими у співпрацю з міжнародними організаціями є правозахисні, природоохоронні, жіночі об'єднання. Вітчизняна громадськість залучена до функціонування глобальних громадянських структур через підтримку міжнародних акцій, участі в різноманітних програмах та підтримці іноземними організаціями проектів вітчизняних об'єднань. Співпраця реалізується за моделлю спірального бумерангу – від активізації уваги

міжнародних установ до внутрішньоукраїнських проблем до вирішення їх владою під тиском глобальної громадськості [9, с. 97].

На жаль, на сьогодні українські громадські структури є радше реципієнтами міжнародних ініціатив. Вітчизняні фонди, структури, рухи спрямовують громадську активність на діяльність всередині країни, а не поза її межами. Таким чином, українські організації є учасниками, але недостатньо ініціюють проекти для різноманітних акторів глобального громадянського суспільства. На думку В. Степаненка, «особливістю розвитку громадянського суспільства в Україні є трансформація його практик від агентств впливу, що частково стимулюється підтримкою з боку глобального громадянського суспільства, до політики широкої громадської участі», а в таких умовах актуалізується роль міжнародних інститутів як «засобу реалізації стратегічної соціально-політичної задачі розблокування та демонтажу деформованої суспільної системи» [10, с. 107].

Доцільно вказати на внутрішні чинники, які ускладнюють інтеграцію української громадськості до глобальних структур. Так, на думку К. Трима, це, насамперед, правове забезпечення: «складна і заплутана процедура легалізації, несистемні правові засади функціонування значно ускладнюють роботу міжнародних агентів. Так, наприклад, осередки міжнародних об'єднань із першими проблемами стикаються вже при офіційній реєстрації, яка ускладнена, дворівнева та вимагає певні атрибути діяльності, які відсутні у міжнародних організацій, наприклад, перелік членів. Тому певний строк представники міжнародних неприбуткових організацій функціонували в країні, навіть не пройшовши процедуру офіційної реєстрації» [11, с. 98]. Утім, як слушно зауважує В. Кулик, «на сьогодні у міжнародному праві немає норм, які офіційно б визнали міжнародну правосуб'єктність інститутів глобального громадянського суспільства, а з іншого боку, відсутні норми, які заперечують їх здатність бути суб'єктом міжнародного права й міжнародних відносин» [12].

Складність аналізу українського сегменту глобального громадянського суспільства – у стрімкій динаміці виникнення нових типів об'єднань: віртуальних організацій і рухів, мережеских об'єднань. А «в українському законодавстві відсутні нормативні положення, які визначали б, відповідно до норм міжнародного права, правову формулу взаємин неформальних міжнародних та національних мереж громадських ініціатив» [13, с. 154]. А ця правова прогалина, на думку

О. Корнієвського, створює виникнення нових ризиків і загроз для держави, на які влада ще не має адекватних відповідей.

Інтегрованість українського «третього сектору» у міжнародні громадянські комунікації сприяє обміну інформацією та досвідом боротьби за власні права. З одного боку, це збагачує практику українського громадянського суспільства, з іншого – несе в собі певні виклики для національної безпеки України. В. Кулик слушно зауважує, що екологічні чи соціальні неформальні об'єднання, не дивлячись на прогресивні цілі, інколи виступають інструментами просування інтересів інших країн, спрямованих на дестабілізацію політичної ситуації в державі, «підіграють» інтересам інших держав у конкурентній боротьбі за транспортні чи енергетичні проекти тощо [14].

Л. Козак, Н. Березко та В. Боженар, характеризуючи громадські організації України, зауважують відмінності вітчизняних суб'єктів громадянського суспільства від зарубіжних (зокрема, західноєвропейських), зокрема : 1) фінансування діяльності організацій (європейські організації фінансуються урядом, бізнесовими структурами, членськими внесками; натомість українські організації фінансуються головним чином донорськими програмами громадських організацій зарубіжних країн, державне фінансування та членські внески є незначними); 2) проекти українських громадських організацій є, як правило, короткотерміновими; 3) діяльність українських громадських організацій спрямована здебільшого на вирішення злободенних питань; 4) українські громадські організації орієнтуються на проведення проектів виключно на національному та регіональному рівні; 5) для досягнення своєї мети українські громадські організації здебільшого здійснюють заходи в одному вибраному напрямку, тоді як європейським організаціям характерні багатоваріантні шляхи досягнення своєї мети; українські громадські організації, як правило, не підтримують тісних відносин із всесвітньо відомими організаціями; 6) недосконалість правових норм за регламентом взаємодії громадських організацій із донорськими організаціями [15].

Проаналізуємо співпрацю вітчизняних інститутів громадянського суспільства на міжнародній арені за кількома типам організацій, які, на нашу думку, найбільше накопичили досвід співпраці у планетарному форматі.

1. Природоохоронні (екологічні) організації.

Світовий екологічний рух бере свій початок у 1950-х роках, в Україні – з 1987 року; найактивніше утворення громадських еколо-

гічних організацій припадало на 1988-1991 роки. В. Наместнік слушно вказує на основні гальмівні для розвитку таких організацій проблеми: відсутність належної нормативної бази; формальний підхід щодо залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень; неналежна підтримка з боку органів державної влади на всіх рівнях; нестача коштів для впровадження екологічних проектів; створення «кишенькових» громадських організацій для лобювання вузького кола інтересів, що створює негативний імідж громадських екологічних організацій загалом; слабка професіоналізація членів громадських організацій, що призводить до неефективної взаємодії з органами державної влади [16, с. 363].

Попри названі проблеми співпраця з міжнародними організаціями усе ж налагоджена (Екологічна мережа Green10, Carpathian Convention network, European Centre for Nature Conservation, European EcoForum, FAO, Friends of the Earth, Global Water Partnership, Greenpeace, Inforce-Europe, IPEN, MKI, UNEP, UNIDO, Wetlands International, Women for Common Future, Women in Europe for a Common Future (WECF), WWF, МБО «Екологія-Право-Людина», Фонд імені Гайнріха Бюлля, Шведське товариство охорони природи та ін.).

У сфері екологічної співпраці глобального масштабу виділимо «Асоціацію зелених України» (неурядова некомерційна громадська організація, яка проводить активну діяльність щодо захисту навколишнього середовища в Україні та світі; заснована в 2007 році), Всеукраїнське громадське об'єднання «Зробимо Україну чистою» (має закордонні представництва і щорічно проводить низку загальнонаціональних проектів в галузях ековиховання, роздільного збору сміття та його переробки, енергоефективності та енергоощадливості, благоустрою територій та захисту довкілля).

Участь вітчизняних громадських об'єднань в мережі екологічної взаємодії (CEE Bankwatch Network) уможливило залучення іноземної матеріально-технічної допомоги для втілення окремих проектів, наприклад, проведення незалежної експертизи будівництва гідроакумулюючих об'єктів в Україні та виявлення небезпечних недоопрацьованих Мінпалива в підготовці технічної документації по Дністровській та Канівській ГАЕС.

2. Гендерні (фемінні) організації.

В Україні діє близько 50 всеукраїнських і міжнародних жіночих громадських організацій, політичних об'єднань, а також більше

ніж 1,5 тис. місцевих громадських організацій, що об'єднують жінок [17, с. 345]. Однією з перших фемінних організацій, що налагодила міжнародні зв'язки, був Союз українок – єдина жіноча організація, котра довгий час мала своє представництво в керівництві Української всесвітньої координаційної ради і була її колективним членом. У 1992 році Союз українок увійшов до Міжнародного альянсу жіночих організацій. Союзняки підтримують тісні дружні зв'язки з Союзом українок Америки, Франції, Асоціацією «Ельзас – Чорнобиль» (Страсбург). Цій організації вдається часто долучатися до обговорень у міжнародному форматі.

Ще одна організація, яка має давні традиції, – Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, продовжує прогресивні традиції українського організованого жіночого руху, спрямованого на утвердження в суспільстві демократичних ідеалів, національної свідомості шляхом запровадження принципів паритетної демократії, гендерної справедливості, здобуття жінками фактичної рівноправності, ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і досягнення ними рівних можливостей для самореалізації в суспільстві.

Всеукраїнське жіноче народно-демократичне об'єднання «Дія» реалізувала чимало просвітницьких та благодійних проектів за підтримки споріднених жіночих організацій світу. Багатоаспектна робота «Дії» в багатьох сферах життя суспільства здобула міжнародне визнання. 4 травня 2001 року Комітет взаємодії недержавних організацій з ООН надав ВЖНДО «Дія» спеціальний консультативний статус при Економічній і соціальній раді ООН. Члени організації отримали можливість стати безпосередніми учасниками процесу розробки міжнародних проектів ООН, котрі стосуються гендерної рівності, а також прав людини і дитини.

Важливим кроком у діяльності українського жіночого руху стало створення Національної ради жінок України (НРЖУ), метою діяльності якої є консолідація зусиль жіночих громадських організацій, спрямованих на поліпшення становища жінок у державі, підвищення їхньої ролі й соціального статусу в суспільстві, задоволення та захист спільних інтересів жіночих громадських організацій. Одним зі статутних завдань ради є участь у міжнародному жіночому русі.

Вагомий вклад у розвиток українського жіночого руху на міжнародному рівні зробили Міжнародна рада жінок (МРЖ), Союз федерацій українських жіночих організацій (СФУЖО).

Потужною є діяльність світових жіночих організацій (у т. ч. й вітчизняних) у напрямку вирішення проблем торгівлі людьми, насилья у сім'ї, утвердження цінності гендерної рівності.

3. Правозахисні організації.

Це особливий вид недержавних неприбуткових організацій, діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав і свобод людини, ефективний контроль за їхнім дотриманням державою, її органами і посадовими особами. Вони сприяють зменшенню організованого насильства, здійснюваного державою. Для цього вони працюють одночасно в трьох напрямках : 1) захист прав людини в конкретних випадках (ця допомога повинна бути безкоштовною для заявника), громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами; 2) поширення інформації про права людини, правове виховання; 3) аналіз стану з правами людини. До таких правозахисних організацій, які виходять на міжнародний рівень своєї статутної діяльності, належать, зокрема, Українська Гельсінська спілка з прав людини. Харківська правозахисна група, Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, Міжнародний комітет захисту прав людини, «Меморіал» імені Василя Стуса, Transparency International Україна.

Сьогодні увага таких організацій прикута до питань, пов'язаних із окупацією частини України, що призводить до порушень прав людини : страти, довільні та незаконні затримання, катування, жорстоке поводження, торгівля людьми, брак можливостей для реалізації економічних і соціальних прав тощо. Саме через міжнародні структури вітчизняні правозахисні організації привертають увагу до серйозних порушень прав людини на Сході України (незаконні позбавлення волі, примусова праця, мародерства, вимагання викупу та грошей на підконтрольній збройним групам території) і в АР Крим (арешти, жорстоке поводження, катування та залякування проти політичних опонентів, насамперед щодо кримськотатарської громади та проукраїнськи налаштованих громадян). Завдяки звітам правозахисних організацій світ дізнається про понад 1 млн. внутрішньо переміщених осіб, перевантаженість і недостатню забезпеченість ресурсами центрів для їх прийому, понад 8 тис. загиблих і близько 18 тис. поранених серед цивільного населення, понад 800 зниклих безвісти та інші проблеми. Отже, сьогодні акцент правоохоронних організацій робиться на посиленні багатосторонньої співпраці для дієвості міжнародних механізмів захисту прав людини.

У цілому, на нашу думку, вітчизняні громадські організації мають спрямувати свої зусилля на діалог змін для розбудови й утвердження культури миру в Україні, а також, попри участь у глобальних проєктах, привернення уваги світової громадськості до ситуації у нашій державі.

Бібліографічний список::

1. Чалий С. Комуністи і кучмісти готують новий 37-й рік? [Електронний ресурс] / С. Чалий. – Режим доступу : http://www.chas.cv.ua/22_04/chal.html
2. Трима К. А. Трансформаційні чинники глобального громадянського суспільства / К. А. Трима // Вісн. Маріупольського держ. ун-ту. – Серія: Історія. Політологія. – 2012. – № 3. – С. 91-100.
3. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.
4. Демичева А. «Грантоїд» («грантожер») / А. Демичева // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [П. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів: Новий світ-2000, 2015. – 492 с.
5. Основи демократії / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – Л. : Астролябія, 2009. – 832 с.
6. Гелей С. Д. Політологія / С. Д. Гелей, С. М. Рутар [7-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2008. – 415 с.
7. Круглик С. Б. Роль неурядових організацій у розбудові громадянського суспільства в сучасній Україні / С. Б. Круглик // Гілея. – 2009. – № 26. – С. 362-368.
8. Громадська думка: підсумки 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/gromadska-roku.htm>. – Назва з екрана. – Дата доступу: 04.06.2015.
9. Трима К. А. Вказ. стаття.
10. Степаненко В. Громадянське суспільство в Україні: від практик «агенцій впливу» до політики громадянської участі / В. Степаненко // Національна безпека України. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, 16-19 вересня 2004 р. – К. : ІСОА, 2004. – С. 106-121.
11. Трима К. А. Вказ. стаття.
12. Кулик В. О. Вплив міжнародних мережевих громадянських ініціатив на безпекову політику України / В. О. Кулик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politika.org.ua/?p=982>. – Назва з екрана. – Дата доступу: 04.06.2015.
13. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави: монографія / О. А. Корнієвський. – К.: Альтерпрес, 2010. – 396 с.

14. Кулик В. О. Вказ. електронний ресурс.
15. Козак Л. Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз з громадськими організаціями України / Л. Козак, Н. Березко, В. Боженар // Міжнародний благодійний фонд «Дзвони миру». – К., 2002. – 48 с.
16. Наместнік В. В. Функціонування громадських екологічних організацій: зарубіжний досвід для України / В. В. Наместнік // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – № 1 (43). – С. 363-369.
17. Романишин Л. Міжнародна діяльність українських жіночих організацій (XX – початок XXI ст.) / Л. Романишин // Україна – Європа – Світ: зб. наук. праць. Серія: Історія, міжн. відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9. – Тернопіль66: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 345-350.

Рассматриваются украинские общественные структуры в контексте международных инициатив. Показано, что украинские организации являются участниками, но недостаточно инициатируют проекты для различных актеров глобального гражданского общества, являясь лишь реципиентами международных инициатив. Подчеркивается, что отечественные фонды, структуры, движения направляют общественную активность на деятельность внутри страны, а не за ее пределами. В то же время под влиянием внешних факторов в последние годы происходит трансформация отечественных гражданских институтов в соответствии с новыми стандартами и принципами деятельности.

Ukrainian social structures are considered in the context of international initiatives. It is shown, that Ukrainian organizations are participants, but not enough initiate projects for various actors of global civil society, being only recipients of international initiatives. It is emphasized, that domestic funds, structures and movements direct social activity to activities within the country, and not beyond its borders. At the same time, under the influence of external factors, in recent years there has been a transformation of domestic civil institutions in accordance with new standards and principles of activity.

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2017